

Att fostra journalister. Journalistutbildningens formering i Sverige 1944 -1970

Elin Gardeström

Avhandlingen ”Att fostra journalister”, analyserar spelet mellan olika intressen i det svenska samhället när den tidigare lärlingsvägen till journalistyrket skulle ersättas av en formaliserad journalistutbildning. I Sverige hade pressens organisationer svårt att enas om en utbildning och frågan diskuterades i över 50 år. Yrket sågs som en talang, en förmåga som vissa människor hade och det fanns ett motstånd mot en formaliserad utbildning. Den traditionella vägen att bli journalist var att börja arbeta som lärling, volontär, på en tidning. Efter andra världskriget utvecklades olika kurser för journalister som drevs av olika intressenter; av politiska partier, privata entreprenörer, högskolor och av företag som utvecklade kurser i syfte att informera journalister. Efter två interna utredningar lyckades pressens organisationer slutligen ena sig och grundade ett branschdrivet journalistinstitut 1959. Några år senare blev journalistutbildningen förstatligad, men den blev inte integrerad med universiteten, något som pressen motsatte sig. Inflytandet från pressens organisationer över utbildningen levde kvar, bland annat genom inflytande över urvalet och genom representation i utbildningarnas styrelser. De två statliga journalistinstituten kunde dock uppnå viss självständighet, vilket förstärktes under det sena 1960-talets ungdomsradikalism. Journalistutbildningen integrerades med universiteten 1977, något som ligger utanför undersökningsperioden. Det är den föregående formeringen av en utbildning och kampen mot en sådan integrering som studeras.

Avhandlingen är uppdelad i tre delar. Den första delen analyserar diskussionerna om en journalistutbildning ur en efterkrigscontext, såväl i Sverige som internationellt. Del två behandlar utdragna utredningsprocesser i Sverige när journalistutbildningens form förhandlades fram. Den tredje delen beskriver utvecklingen av och diskussionerna om de nystartade statliga journalistinstituten.

Under undersökningsperioden 1944 till 1970 expanderade massmedierna i samhället. Det existerande systemet med en partianknuten press utmanades av en tilltagande kommersialisering av medieutbudet. Perioden dominerades av ett stabilt socialdemokratiskt regeringsinnehav. Den svenska välfärden byggdes ut, utbildningssystemet expanderade och högre utbildning på universiteten blev tillgänglig för fler samhällsklasser.

Syfte och perspektiv

Avhandlingen studerar diskussionen om hur en utbildning borde vara utformad, och därefter hur den nyetablerade utbildningen borde förändras. Fokus är på upplevda problem en utbildning av journalister anses kunna lösa, men även på problem en utbildning befaras kunna skapa. Journalistyrket har en central roll i informations- och opinionsspridning, vilket leder till att diskussionen om en journalistutbildning även tangerar frågor om vilka spelregler som ska gälla för det offentliga samtalet.

Både i Sverige och internationellt återkommer en idealistisk förhoppning om att samhället kan bli bättre om journalister utbildas bättre.

De empiriska kapitlen är baserade på arkivmaterial, litteratur och intervjuer. Frågor som undersöks är, bland andra, synen på vilken kunskap som ansågs viktig för en journalist, olika åsikter om hur den lämplige journalisten skulle väljas ut samt hur, var och av vem journalisten borde utbildas. Vissa paralleller görs till den internationella diskussionen om en journalistutbildning. En central konflikt, både i Sverige och andra länder, är mellan universiteten och pressens organisationer om journalisters utbildning. Avhandlingen fördjupar denna diskussion genom att med stöd av Pierre Bourdieus metodologiska och teoretiska verktyg, utforma press och akademi som två fält. Syftet är att försöka besvara frågan vad det är fälten strider om, från vilka positioner och från vilka traditioner. Sociologen Margaret Archers forskningsresultat utgör avhandlingens utgångspunkt för hur en utbildnings framväxt kan tolkas. Även idéhistorikern Sven-Eric Liedmans begrepp frusen ideologi används i analysen av hur gamla traditioner och ideologier reproduceras inom fälten.

Empiriska undersökningar

Avhandlingens första del behandlar en period direkt efter andra världskriget och hur dessa erfarenheter lyfte upp frågan om journalistutbildning på agendan, både i Sverige och internationellt. I det första kapitlet beskrivs hur de tre pressorganisationerna i Sverige utredde behovet av en journalistutbildning efter kriget, vilket gav det negativa resultatet att ingen formaliserad utbildning för nybörjare skulle anordnas. Strukturellt sett visade denna utredningsprocess på en stor splittring inom pressens fält när det gällde utbildningsfrågan, något som motsvarades av en yttre enighet när pressen avvisade utomstående aktörers förslag till en utbildning. Under kriget hade pressfriheten varit beskuren i Sverige, delvis genom medverkan av pressen själv. I den diskussion om journalisternas ansvar som fördes upp efter kriget i Sverige formulerades att det fanns ett nytt hot mot pressen som kom inifrån. Ökande kommersialisering och sensationsjournalistik ansågs hota pressens anseende. Detta ledde till nya krav på självreglering där journalistutbildning fördes fram som en lösning. Under samma tid pågick liknande diskussioner inom utredningar i USA och i England, som behandlade problem med pressens industrialisering. De lösningar som föreslogs var likartade dem i Sverige. Pressen ansågs behöva ta ett större eget ansvar, något som kunde ske genom en egen reglerande nämnd eller genom en bättre journalistutbildning.

Kapitel två skildrar den internationella frågan om informationsfrihet inom FN och hur detta idealistiska projekt maldes ned under det kalla kriget. Förslag om utbildning av journalister presenterades som en delösning, en framkomlig väg i denna storpolitiska diskussion. Genom journalistutbildning skulle exempelvis tyska journalister omprogrammeras. Förslag framfördes om att utbilda den fredsbärande journalisten som skulle förmedla den korrekta informationen som var fri från

olika former av propaganda och krigshets. I kapitlet tydliggörs den föreställning som fanns att journalisters utbildning var central för att forma människors verklighetsuppfattning och i förlängningen även styra deras handlingar. I den internationella diskussionen fördes en vetenskaplig utbildning av journalister fram som en metod för att producera denne ideala journalist, vilket fick ett svalt mottagande i Sverige. Ur ett strukturellt perspektiv visar den skildrade perioden på en framgångsrik internationell samling av pressens fält mot en överstatlig inblandning från FN-organ, såväl när det gällde utbildning som i andra frågor. De nationella pressorganisationerna hade även en stark påverkan på sina nationella regeringar. Det kalla kriget undgick dock inte pressen som politiserades i öst och väst.

Avhandlingens andra del behandlar det svenska utbildningssamhällets framväxt där olika initiativ om att utbilda journalister samexisterade. Från flera håll restes förslag om en grundläggande journalistutbildning, både från högskolor, från det socialdemokratiska partiet, från Nordiska rådet och från studenter vid olika universitet, vilket skildras i kapitel tre. Stockholms högskola fick till en början med sig pressens organisationer och formulerade ett gemensamt förslag om en utbildning av journalister med ett anslutande pressforskningsinstitut. Men pressen avvisade därefter samarbete med högskolan och startade en egen utredning. Slutligen lyckades branschen ena sig om att grunda ett eget journalistinstitut 1959. Det blev då en renodlad praktisk utbildning utan forskningsanknytning. På ett strukturellt plan visar processen hur pressens fält inom sig hade en mångfald av förslag och hade ytterst svårt att ena sig. Synen på vad journalist var för yrke och hur en sådan person borde utbildas varierade starkt. Fältet slöt sig dock enigt utåt i sin strävan att exkludera andra utbildningsinitiativ som betraktades som ett intrång i den egna autonomin.

I kapitel fyra analyseras hur det svenska utredningsväsendet blev en arena för en kamp mellan olika intressen vad gäller journalisters utbildning. En statlig utredning fick i uppdrag att hitta yrkesutbildningar för akademiker med en humanistisk utbildning. I tiden fanns en diskussion om något som kallades humanistöverskottet, en befarad överproduktion på universiteten av studenter inom humaniora. Den statliga kommittén utredde en akademisk journalistutbildning, eftersom journalistyrket ansågs vara en framtida arbetsmarknad för denna grupp. Utredningen fick i slutändan ett annat resultat. Den hade tillsatts för att lösa universitetens problem med en befarad överutbildning av humanister men resulterade i två från universiteten fristående statliga journalistinstitut, som främst utbildade elever utan akademisk examen. Här framkom att pressen och den socialdemokratiska ecklesiastikministern hade gemensamma intressen av att starta fristående journalistinstitut i en tid när den politiska ambitionen var att reformera universiteten. Journalistinstitutionen fick även tillhandahålla en lösning på den socialdemokratiska regeringens avoghet mot att starta en högre statlig reklamutbildning. Genom en politisk process förvandlades ett förslag om en sådan till en utbildning i objektiv konsumentupplysning som förlades till de två journalistinstitutionen. I kapitlet konfronterades pressens fält och det akademiska fältet i en strid om vilket fälts utbildningskapital som skulle gälla

vid utbildning av journalister, såväl när det gällde urval som vid utformningen av utbildningens innehåll.

Avhandlingens tredje del behandlar situationen under 1960-talet på de nya statliga journalistutbildningarna i Stockholm och Göteborg och de förändringsprocesser som pågick. Två utredningar om att förändra den befintliga journalistutbildningen beskrivs i kapitel fem. Det är en process som kan betraktas som en match i två halvlek där striden gällde om journalistutbildningen borde integreras med universiteten eller inte, om teori och praktik på utbildningen samt hur urvalet av elever till utbildningen skulle ske. På skolorna utvecklades egna ideal om hur kritiska och självständiga journalister bäst skulle utbildas. Den spänning mellan teori och praktik som fanns inbyggd i journalistinstitutens organisation kom att få sin egen självsvåldiga lösning när utbildningarna började bli mer självständiga. Lärarna på skolorna förändrade på eget initiativ de teoretiska ämnena. Journalistinstitutet ville gå sin egen väg och inte underordna sig reglerna vare sig inom pressens fält eller inom det akademiska fältet, vilket ledde till kritik. De statliga journalistinstitutet blev även problematiska för partipressen som tidigare hade utbildat sina journalister. Det socialdemokratiska partiet utredde möjligheten att fortbilda journalister, eftersom partiet hade förlorat inflytande över socialdemokratiska journalisters skolning. Här tydliggörs hur politisk fostran under 1960-talet förpackades i termer av utbildning.

Det sista empiriska kapitlet avhandlar psykotekniskt urval och ungdomsradikalism på journalistutbildningarna under 1960-talet. År 1967 ändrades namnet till journalisthögskolor, dock utan att dessa integreras med universiteten. Utbildningens autonomi blev starkare och eleverna strävade efter att påverka utbildningens utformning, både genom aktioner och genom förhandlingar om direkt demokrati. De framtida arbetsgivarna kunde beskrivas som utomstående intressen som inte skulle få påverka utbildningen. I kapitlet görs en närstudie av urvalet genom intervjuer av de som sökte in 1967, detta för att analysera vilka typer av personligheter som ansågs lämpliga för journalistyrket. Storstadsungdomar från högre samhällsklasser dominerade både bland de sökande som kallade till intervju och även bland dem som antogs. Personliga egenskaper som att kunna artikulera sig, kunna skapa en god kontakt, ta initiativ, vara självständig och orädd för auktoriteter premierades. Journalistutbildningen fick under perioden stark kritik från pressen, särskilt Journalisthögskolan i Stockholm. Ambitionen att utbilda kritiskt tänkande journalister understöddes av samhällsklimatet kring 1968 då en ungdomsgeneration radikaliserades, vilket troligen förstärktes av att de psykotekniska testerna valde ut självständiga, kritiska och orädda människor som lämpliga för yrket.

Slutsatser

Avhandlingen visar att en utbildning av journalister ofta presenteras som en lösning på andra upplevda problem än att pressen behöver mer yrkesutbildad arbetskraft. En journalistutbildning föreslås som en lösning på problem förknippade med kommersialisering och sensationsjournalistik, politiserad journalistik och krigspropaganda. I utredningsfasen i början av 1960-talet i Sverige används

journalistutbildning för att lösa problem som ligger långt ifrån yrkets intressesfär; att få avsättning på arbetsmarknaden för studenter med en humanistisk examen samt att slippa inrätta en högre reklamutbildning. Det finns även förhoppningen om att stora säkerhetspolitiska problem som risken för nya internationella konflikter kan finna en delösning i att journalister utbildas bättre. I undersökningen blir en föreställning i tiden synlig, tron på samhällskommunikationens danande kraft under en period när medierna expanderar kraftigt i samhället. Förhoppningen är att utbildningen i förlängningen ska påverka läsarna.

Genom en journalistutbildning vill olika intressenter främja olika värden. Det kan röra sig om företag som vill informera journalister om sina produkter, kurser om olika samhällsfrågor, kurser för att stärka den nordiska enigheten, politiska partier som vill ge journalister politisk skolning eller moralisk fostran av journalister genom olika typer bildning. Det är inte de yrkestekniska kunskaperna som står i centrum utan allt annat en journalist borde kunna. Journalistutbildning kan även få en roll som korrektiv, ett sätt att motarbeta tendenser i pressens bevakning som olika aktörer ogillar. Pressen kan även själv föra fram journalistutbildning som en möjlig självreglering för att undvika hårdare lagstiftning som kan påverka journalisternas arbete.

Frågan om inflytande över opinionsbildningen i såväl Sverige som internationellt är kopplad till utbildning av journalister så till vida att utbildning ses som en metod att påverka den ”fria” pressens funktionssätt. Av samma skäl anses en utbildning av journalister ibland som farlig, att journalisteleverna strömlinjeformas i en särskild utbildning efter enhetliga värderingar, vilket anses vara ett hot mot yttrandefriheten. Dessa farhågor kan även reproduceras med stöd av vetenskapliga teorier om professionalisering, vilket diskuteras i avhandlingen.

Den svenska pressen hade en långvarig oförmåga att enas om en formaliserad utbildningsgång. Det fanns ideal om självbildning inom pressen, att människor med den rätta talangen genom olika erfarenheter skapade sig själva som journalister. Denna egna bildningsgång kom i konflikt med vad som uppfattades vara en instrumentell utbildning. En annan förklaring till pressens oförmåga att enas om en journalistutbildning är den stora inre mångfalden inom pressens fält. Journalist kunde vara olika yrken, beroende på vad det var för typ av redaktion, tidningens geografiska läge och politiska tillhörighet. Lärlingsutbildningen gav en bättre kontroll över den journalistiska kunskapsbas som olika tidningar ville reproducera.

Pressens fält visade samtidigt en enighet utåt när det gällde att avisa andra aktörers förslag om att inrätta journalistutbildningar. Sådana förslag uppfattades som en form av styrning och intrång i pressens autonomi. Även om det skedde samarbete med universitet och högskolor om journalistkurser, drog sig pressen oftast tillbaka vid närbkontakt. Journalister uttryckte inte sällan förakt för akademiker som ansågs ha fel personlighet för att bli journalister. Studenter som vill bli journalister måste först måste bevisa sin lämplighet genom praktiskt arbete på en redaktion.

Med hjälp av Bourdieu tolkas den problematiska relationen mellan pressens fält och det akademiska fältet över utbildningen som en strid mellan två olika kapitalformer för vilken kunskap som ska

värderas, i avhandlingen kallat utbildningskapital. Betyg och formella examina mötte en erfarenhetsbaserad självbildande tradition. När den statliga journalistutbildningen grundlades flyttade dessa två former av utbildningskapital in i dess struktur. Konflikten fortlevde formulerad som en skillnad mellan teori och praktik. Striden gällde också vad och vem som skulle styra urvalet till journalistutbildningen.

Under 1960-talets radikaliseringsformulerades ett kritiskt uppdrag med rötter i den liberala pressfriheten vid de två statliga journalisthögskolorna, pressens traditionella uppdrag, dess doxa, aktualiserades i en ny radikal tid. Journalisthögskolorna kom därmed i konflikt med den rådande traditionen inom pressen. Detta tolkas i avhandlingen som en strid om vilka regler som skulle gälla inom pressens fält.

Avhandlingen diskuterar avslutningsvis de konflikter mellan det akademiska fältet och pressens fält som tenderar att reproduceras på journalistutbildningar, både i Sverige och i andra länder. Båda fälten använder en riddarmetafor för sin verksamhet och det finns såväl släktskap som konkurrens mellan den akademiska friheten och yttrandefriheten. Båda fälten anser sig ha ett särskilt uppdrag och dessa tenderar att kollidera på journalistutbildningar. På ett högre plan formuleras striden mellan akademi och press som en kamp om ett symboliskt herravälde över vilka värden som ska gälla för sanna i det offentliga samtalet. Det finns en frusen ideologi inom respektive fält som aktualiseras i olika tider som kan styra, även om de omständigheter under vilka de skapades sedan länge är förbi. Striden kan metaforiskt beskrivas som ett inbördeskrig där två riddare slås med svärd som blivit alltmer rostiga i informationsteknologins tidevarv.